

DR. KOVÁCS F. ZSOLT

A páli közteslények jelenkori megnyilvánulási formái

Die vorliegende Arbeit versucht eine Brücke zu schlagen zwischen der paulinischen Gedankenwelt über die Geisterwesen und ihren heutigen Erscheinungsformen in der digitalisierten Welt. Die Religionsphänomenologie behauptet, die Geisterwesen sind dank der Entrückung JHWH's fern in die transzendente Welt entstanden, als man das Vakuum zwischen der Erde und Himmel erfüllt werden sollte. Der Erlösungsakt Christi hat aber den Menschen die Fähigkeit ermöglicht, den Versuchungen solcher Geisterwesen zu widerstehen. Die übermenschliche Fähigkeit ist eine ständige Sehnsucht des modernen Menschen, deren Ausdrucksform in vieler Weise erscheint. Wir suchen die rote Fäde dieses inneren Wunsches des Menschen nach der transzendentalen Welt.

Schlüsselbegriffe: Alleinherrschaft JHWH's, absoluter Monotheismus, relatives Gegenpol, Geisterwesen, personifizierte Fremdherrschaft, Absonderung Gottes von der Welt, gottesfeindliche Figur, Erlösungsakt Christi, transzendente Wesen in digitalisierter Welt, Phantasiewelt des Modernen, Spaltung zwischen Realität und Phantasie.

Bevezető

A korunkbeli társadalomban újraéledni látszik a természetfölötti világra való fogékonyság, jóllehet távolról sem a klasszikus görög tripartitális – ég, légtér, föld – világelesztés kereteiben, és nem is a bibliai értelmezés szerinti világnézet összetettségében. A páli levelek célközösségeinek közteslényekbe vetett hitéről elsősorban a Kolosszei és az Efezusi levelekből értesülünk, melyek azonban meglehetősen hézagos ismeretekkel szolgálnak, távol a modern ember igényeinek megfelelő elvárásoktól.

A következőkben a páli levelek közteslényekbe vetett hitét elemezzük megvizsgálva annak a zsidó monoteizmusba

nyúló kulturtörténeti gyökereit, majd áthidalva a két évezred hitvilágát a közteslényekbe vetett hit újkori megjelenési formáit elemezzük főleg a modern médiavilágban. Első lépésben a zsidó monoteizmus vonalán haladva kísérletet teszünk arra vonatkozólag, hogy felfedjük a közteslények első megjelenési formáit és annak történelem-politikai hátterét. Ez szolgáltat majd alapot a páli levelek célközösségeinek hitvilágának feltárásához, mely érthetőbbé teszi a páli levelek közteslényekre vonatkozó kijelentéseit. A páli korszakból kiindulva, és a korabeli népi hiedelmeket alapul véve közelítünk a jelenkorban – gondolok itt elsősorban a 20-21. századra – újraéledő természetfölötti lényekbe vetett hit felé, ha egyáltalán lehet ezt “vallásos hitnek” nevezni.

I. JHWH transzcendentalitása a zsidóságban

1. JHWH mindenhatóságának kizárólagos jellege

Első lépésben tehát a zsidó monoteizmusra irányult figyelmünk, amely mint vigyázó felhőoszlop halad végig a zsidóság vallás- és egyben politikatörténetén, örködve annak elsősorban teológiai tisztasága fölött. Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy a zsidó abszolút monoteizmus mintegy fegyőrként állt mindennemű monoteizmusra veszélyes áramlat elé, és megálljt parancsolt előretörésének. A direkt bibliai és indirekt Biblián kívüli forrásokból már egyértelműen összerakható az a mozaik, mely az intertestamentáris zsidóság vallási életét hűen tükrözi. Ebben az időben (Kr. e. IV. – Kr. u. I. század) immár véglegesen kialakult a zsidó vallás fejlődésének „érett” korszaka, mely a viharos évszázadok folyamán egy meglehetősen nehézkes vajúdon ment keresztül, míg a politeista tengerből megszülehetett abszolút monoteista istenképét. Amikor az ősatyák Istene (Ábrahám, Izsák és Jákob Istene) az „egyetlen Isten” fogalom-

mal párosult akkor győzött véglegesen a monoteizmus a politeista népek immáron megszámlálhatatlan istenei fölött.¹

Már az ősi nomád-életmódban jelentkeztek a monoteizmusra utaló egyértelmű jelek. A 19. századi kutatók egyöntetűen foglaltak állást amellett, hogy léteznie kellett egy ősi semita istenségnek, melyből mindegyik népcsoport aztán levezette a saját monoteista istenképét. Egy későbbi időpontban ezek az istenségek a főleg pásztorkodással foglalkozó népcsoportokban egymás riválisaivá váltak. A legelőért folytatott harcban az egyes népcsoportok istenségeinek az ereje is megmutatkozott.² Az azonos népcsoportokhoz tartozó törzsek így tehát összefogtak a közös idegen népek ellen, és ezáltal istenségeik is összeolvadtak. Így alakult ki tehát az istenségek közötti hierarchia, ami végülis mindenféle politeizmust kiszorított, és egy egyetlen, legfőbb – *summus deus* – istenség létezését fogadta el.

Egy másik magyarázat szerint az Ókori Keleten egy monoteista forradalom zajlott le a második évezred vége fele az első évezred első felében: Aton Egyiptomban lesz egyeduralkodó Amenophis uralkodása alatt (Kr. e. 1364–1347), Sin Babilonban, Ahura Mazda Iránban Zarathustra révén. Ennek a kristályosodási folyamatnak az Ókori Keleten megfelel a törzsi kultúrákban egy legfelsőbb létező feltörése, aki lépésről lépésre átveszi a hatalmat a többi istenség kezéből.

F. Stolz egy többéves kutatómunka eredményeként bebizonyította, hogy ezek a transzcendens szférában lezajló jelenetek valójában az emberi társadalomban lezajló esemé-

¹ A kérdésben egy általános tájékoztatást kapunk F. Stolz művében: STOLZ, F., *Einführung in den biblischen Monotheismus*, Darmstadt 1996.

² Erről a nomád életformáról bőseges információt szolgáltatnak a következő művek: BALY, D. „The Geography of Monotheism“, in *Translating and Understanding the Old Testament*, FS H.G. MAY (szerk. REED, W.L.), Nashville 1970, 253-278; STOLZ, F., „Monotheismus in Israel“, in KEEL, O. (szerk.), *Monotheismus im Alten Israel und seiner Umwelt*, Fribourg 1980, 143-184, főleg 155.

nyeknek a tükörképei.³ Amilyen történések zajlanak le az istenek életében, ugyanaz játszódik le a földön politikai viszonylatokban is. Ha F. Stolz elméletét elfogadjuk, akkor tulajdonképpen az istenek életének a történései a tükörképei a társadalomban végbemenő jelenségeknek.

A legősibb izraeli vallási hagyományokban sem találkozzunk valamiféle mitikus elbeszéléssel, mely egy pantheon létezéséről vagy egy theogenezisről szólna. JHWH-nak nem kellett létéért megküzdenie, a többi istenséget csupán legyőzte, de ez nem létkérdés volt számára. Természetesen Izrael sem lehetett egészen érintetlen a politeista vallásfelfogástól egy politeista tengerben, ezt azonban a próféták tüzetesen írtották JHWH indíttatására. Míg a vándorlás idején JHWH védő-istenként szerepelt, addig a prófétizmus korában JHWH nemzeti istenséggé emelkedett, majd fokozatosan az egész világ ura lett. Ez a hatalmi erő kiszélesítése az egész világegyetemre volt az utolsó csapás a politeista maradványokra.

A fogság idején létfontosságúvá vált a vallási hagyományok ápolása az idegen, de ugyanakkor virágzó gazdasági és vallási kultúrával rendelkező Babilonban. A próféták nem csak aggódó gondossággal ápolták a zsidó vallási hagyományokat, de eközben az idegen vallásokat élesen bírálták is, sőt sok esetben gúnyolták⁴ is azt. A prófétai tevékenység olyannyira kielezi JHWH mindenhatóságát és egyeduralmát, hogy a többi istenségek – még az idegen földön is, Babilonban – eszközesülnek, vagy akár semmissé válnak az ő jelenlététől. Ebben a monoteizáló folyamatban válik tehát lehetségessé, hogy JHWH az egész világegyetem ura legyen, de nem csak térbelileg, hanem időbelileg is. Ez azt jelenti, hogy JHWH nem csak az elmúlt üdvösségtörténelem folyamán volt mindig Izrael Istene,

³ STOLZ, F., „Monotheismus in Israel“, 148-149.

⁴ PREUSS, H.D., *Die Verspottung fremder Religionen im Alten Testament*, in BWANT 92, Stuttgart 1971.

hanem úgy a jelenben, mint a jövőben is a történelem ura marad.

2. A transzcendentalitás által keletkezett úr megtöltése

A politikai paletta változásai az Ókori Keleten a Krisztus előtti első évezred második felében a vallási térhódítások határvonalait is nagyban módosította. G. Karpeles megfogalmazása szerint a hellenizmus megjelenésével a bölcsességi irodalom dokumentációjában követhetjük nyomon, milyen harc folyt annak érdekében, hogy a zsidó vallást a görög eszmékkel összhangba hozzák.⁵ A politikai érdekszövetségek a vallási rétegekbe is behatoltak, ahol a vallási vezetők intrikái is felszínre törtek.⁶ Minthogy a hellenista filozófiák a vallási eszmékre is rányomta bélyegét, az istenkép-kifejezésekben is érezhetőek a filozófikus megfogalmazások nyomai. Az atyák és pátriárkák Istenéből így válik fokozatosan egy absztrakt, transzcendentális istenkép.

A bölcsességi irodalom állandó kérdése a választott nép kiszolgáltatottsága idegen uralomnak, valamint az ártatlanok szenvedése. Minthogy JHWH nem hozható közvetlen kapcsolatba semmiféle rosszal, ezért a világtól fokozatosan eltávolítják, hogy ne lehessen Őt felelőssé tenni sem a nép idegen uralma miatt, sem pedig az ártatlanok szenvedése miatt. JHWH igazságszolgáltatása forgott kockán, de ez az eltávolítási megoldás még több kérdést vetett fel, mint amennyit megoldott. Ha az igazságszolgáltatás elmarad itt a földön, akkor ennek valamikor a jövőben kell megtörténnie. Így nyílik meg az út az

⁵ Ez az egységesítő gondolat elsőként G. Karpeles megfogalmazásában került a nyilvánosság elé, vö. KARPELES, G., *Geschichte der jüdischen Literatur*, Bd. I-II, Berlin 1886, Graz 1963⁴, főként az I. kötet, 184.

⁶ A hellenizmus és a zsidóság találkozásáról mindmáig M. Hengel munkája számít standardnak, vö. HENGEL, M., *Judentum und Hellenismus: Studien zu ihrer Begegnung unter besonderer Berücksichtigung Palästinas bis zur Mitte des 2. Jh.s v. Chr.*, in WUNT 10, Tübingen 1969, 1973².

apokaliptika felé, mely szabad teret biztosít a közteslényekbe vetett hit kibontakozásának.

JHWH transzcendentalitása következtében egy vákuum keletkezett a föld és az ég között, minek utána JHWH a hellenista görög filozófálásnak köszönhetően az égi szférákba kerül és az elfátyolozott transzcendentális magasságokba burkolózik. Innentől kezdve kerül az érdeklődés középpontjába a transzcendentális világ, melyet szükségszerűen ki kell tölteni valamivel, vagy valakivel. Az apokrif irodalom megszámlálhatatlan iratot foglal magába, melyek tanúsítják, mekkora érdeklődést keltett az ég és a föld között elterülő köztes-tér, vagy légtér.

Ezen iratok között számos legendás és mitikus elképzeléseket olvashatunk a keletkezett úr „benépesítésének” leírására vonatkozólag, melynek lakói: a közteslények, vagy szellemi létezők. A zsidó irodalom JHWH transzcendentalitása után tulajdonképpen minden egyes politikai mozzanatot ezektől a köztes-lényektől tesz függővé,⁷ akik nem csak az egyes emberek életébe, de egy egész népcsoport, sőt az egész emberiség életébe beleavatkoznak – hol jó, hol rossz szándékkal.

3. Egy ellenpólus megalkotása a rossz értelmezésére

Az ősatyák idejéből örökölt monoteizmus a fogság utáni időben – mint láttuk –, főként a hellenizmus hatására

⁷ Az apokaliptika egyik legszakavottabb ismerője J. J. Collins, aki több évtizedes munkájával tárja fel az apokaliptika sajátosságait; legismertebb művei: COLLINS, J.J., „Entstehung der Apokalypitik”, in *The Encyclopedia of Apocalypticism*, Bd. I., *The Origins of Apocalypticism in Judaism and Christianity* (szerk. COLLINS, J.J.), New York 1998; Id., „Entstehung der Apokalypitik”, in *The Encyclopedia of Apocalypticism*, Bd. I., *The Origins of Apocalypticism in Judaism and Christianity* (szerk. COLLINS, J.J.), New York 1998. Az apokaliptika társadalmi vonatkozásait taglaló művek között ajánlatos SMITH, J.Z., „What a Difference a Difference Makes”, in NEUSNER, J. – FRERICHS, E.S. (szerk.), *To See Ourselves as Others See Us: Christians, Jews, »Others« in Late Antiquity*, Chico 1985, 3-48.

egészen transzcendentalizálódott. Az Ókori Keleten a vallási elemek a hellenizmus kulturpolitikai környezetében még nagyobb gyorsasággal terjednek és válnak közkincsekké. A transzcendentalitás következtében üresen maradt légteret a menny és a föld között éppen ezek a környező kultúrákból átvett „közteslények” (Zwischenwesen) fogják benépesíteni. E. Th. Mullen és Th. Jacobsen ezen közteslények kialakulásának társadalmi és kulturális hátterét vizsgálják, majd arra a következtetésre jutnak, hogy megjelenésüket – vallásfenomenológiailag! – valójában történelmi tényezők idézték elő.⁸ Ez természetesen nem csak a zsidóság problémája, hanem az egész ókori kultúrkörben problémát jelentett, és éppen a vallások hivatottak erre a kérdésre választ adni.

Minthogy Pál zsidó vallási vonalon nőtt fel, elengedhetetlen volt témánk bemutatásánál az intertestamentáris irodalom felvillantása. Legalább vázlatosan ismertettük a hellén-kulturális háttérből származó de a zsidó apokaliptika nyelvezetén megfogalmazott közteslényekbe vetett hiedelmet. Kiindulási pontként itt is a társadalmi-kulturális adottságok szolgálnak, melyek a kereszténység előtti első háromez évszázadra voltak jellemzőek Izraelben.⁹ A történelem-kritikai metódus célja itt csupán annyiban merül ki, hogy egy összképet adjon a zsidó monoteizmus egyeduralmának történelmi és kulturális hátteré-

⁸ MULLEN, E.TH., *The Divine Council in Canaanite and Early Hebrew Literature*, Chico California, 1980; JACOBSEN, TH., *The Treasure of Darkness. A History of Mesopotamian Religion*, Yale 1976. Ezt a vonalat követi újabban E. Pagels is, vö. PAGELS, E., „The Social History of Satan, the »Intimate Enemy«. A Preliminary Sketch”, *HTR* 84 (1991) 105-128.

⁹ A gazdag szakirodalomból csak a következőket emelném ki: NEWSOME, J.D., *Greeks, Romans, Jews. Currents of Culture and Belief in the New Testament World*, Philadelphia 1992; BERQUIST, J.L., *Judaism in Persia's Shadow: A Social and Historical Approach*, Minneapolis 1995; GRABBE, L.L., *An Introduction to First Century Judaism. Jewish Religion and History in the Second Temple Period*, Edinburgh 1996.

ről, mely magyarázatul szolgálhat a páli apokaliptikus és közteslényekről szóló kép megfogalmazásához.

Vallástörténeti szempontból egyértelműen megállapítható, hogy az abszolút zsidó monoteizmus kategorikusan kizár mindennemű JHWH-val egyenértékű, transzcendentális ellentétes pólust, kizárva ezzel a dualista világnézetnek mindenféle változatát.¹⁰ A nemzeti identitás elvesztése JHWH mindenhatóságát is megingatta. Minthogy JHWH nem hozható közvetlen kapcsolatba a rosszal, még olyan szinten sem, hogy a rosszat megengedi, éppen ezért JHWH-t fokozatosan eltávolítják a világtól. Eltávolodásával a mennyei magasokba egy űrt hagy maga után, mely az ég magasai és a föld között tátong. Minthogy az ég és a föld közötti légüres tér nem maradhatott hosszú ideig üresen, valamilyen formában mégis csak át kellett hidalni a JHWH és az emberek közötti távolságot, – megint csak vallásfenomenológiai nyelvezettel élve – a légüres teret megtöltötték ún. transzcendentális közteslényekkel. Ennek a vallásfenomenológiai problémának az összetettségéből adódóan ezen közteslények ontológiai identitását feltárandó elsősorban a képi megfogalmazásokat kellene dekódolni.

¹⁰ A monoteizmusra vonatkozólag a következő munkák irányadóbbak: KEEL, O. (szerk.), *Monotheismus im Alten Israel und seiner Umwelt*, in BiBe 14, Fribourg 1980; LANG, B. (szerk.), *Der einzige Gott. Die Geburt des biblischen Monotheismus*, München 1981; újabban DIETRICH, W. – KLOPFENSTEIN, M.A. (szerk.), *Ein Gott allein? JHWH-Verehrung und biblischer Monotheismus im Kontext der israelitischen und altorientalischen Religionsgeschichte*, Freiburg 1994. A téma összetettségéből adódóan végeláthatatlan szakirodalom született, ezen belül a politeista háttérből értelmezett monoteizmus tematikáját a következő szerzők érintik: SMITH, M.S., *The Origin of Biblical Monotheism. Israel's polytheistic Background and the Ugaritic Texts*, Oxford 2001; és HÜBNER, H., *Wer ist der biblische Gott? Fluch und Segen der monotheistischen Religionen*, in Theologische Studien 64, Neukirchen-Vllyn 2004. Pál monoteizmusához vö. SCHRAGE, W., *Unterwegs zur Einzigkeit und Einheit Gottes: zum Monotheismus des Paulus und seiner alttestamentlich-frühjüdischen Tradition*, in BTS 48, Neukirchen – Vllyn 2002.

Ugyancsak lényeges információként szolgálna a Rossz (személyes vagy személytelen formájának) kilétének tisztázása annak megválaszolása érdekében, mekkora erővel rendelkeznek a közteslények a páli gondolkodásban, és mekkora befolyást gyakorolhatnak az emberek életére. Egy effajta analogikus vizsgálat annál is nagyobb jelentőséggel bír, hiszen a mitológikus harcok az istenek között az Ókori Keleten támpontul szolgálnak a páli közteslények erejének feltárásában. Ezen a vonalon továbbhaladva ismerhető fel egy transzcendentális, megszemélyesített, Isten- és emberellenes lény individualizálódási folyamata.¹¹ Ez az apokaliptikus létező különböző neveket ölthet magára – Belial, Sátán, Masztema –, aki folytonos harcot vív a Jóval. A két ellenpár örök szembenállása egy a Jó és a Rossz közötti eszkatologikus harcban csúcsosodik ki, mely végülis a Jó győzelmével fejeződik be.¹²

Ebben az összefüggésben tevődik fel tehát a kérdés, milyen kihatása van ennek a transzcendentális harcnak az emberek életére? Úgy is kérdezhetnénk, vajon milyen társadalmi háttérből keletkeztek ezek a mitológikus harc-elbeszélések? A dokumentumok arról tanúskodnak, hogy az emberek is aktív résztvevői ennek a harcnak. Ezeknek a harc-mitológiáknak a

¹¹JHWH transzcendentalitására vonatkozólag a következő vallástörténeti munkákra hívnám fel a figyelmet: BOUSSET, W. – GRESSMANN, H., *Die Religion des Judentums im späthellenistischen Zeitalter*, Berlin 1903, Tübingen 1926³; LEVENSON, J.D., *Creation and the Persistence of Evil: The Jewish Drama of Divine Omnipotence*, San Francisco 1988; MESSADIÉ, G., *Histoire Générale du Diable*, Paris 1993, *A history of the Devil* (ford. ROMANO, M.), New York – Tokyo – London, 1996.

¹²A Jó és a Rossz közötti ellentét vallásfenomenológiai és transzcendentális jellegére utalva a következő művek szolgálnak segítségül: MULLEN, E.TH., *The Divine Council in Canaanite and Early Hebrew Literature*, Chico California, 1980; MESSADIÉ, G., *Histoire Générale du Diable*, Paris 1993, *A history of the Devil* (ford. ROMANO, M.), New York – Tokyo – London, 1996. E. Pagels munkája kritikus ezzel kapcsolatosan, vö. PAGELS, E., „The Social History of Satan, the »Intimate Enemy«. A Preliminary Sketch”, *HTR* 84 (1991) 105-128.

részletesebb tanulmányozása az apokalitpikus iratokban¹³ segít annak megértésében, milyen létállapotban sínylődnek az emberek ezeknek a közteslényeknek a negatív befolyása alatt. A rendelkezésünkre álló írott források¹⁴ azonban csak hipotézisekre engednek következtetni.

II. Ellenséges transzcendentális szellemi létezők a páli gondolkodásban

1. A zsidó és a görög szellemvilág sajátosságai

Pál a legtermészetesebben használja kora gondolkodásrendszerét annak minden egyes elemével együtt, anélkül hogy befolyásról kellene beszélnünk.¹⁵ Mindenekelőtt összevetjük az

¹³ Részletes kutatási eredmények találhatóak a következő szerzők műveiben, vö. HELLHOLM, D. (szerk.), *Apocalypticism in the Mediterranean World and the Near East*, International Colloquim on Apocalypticism in Upsala, August 12-17, 1979; GRABBE, L.L., „The Social Setting of Early Jewish Apocalypticism”, *JSP* 4 (1989) 27-47; COLLINS, J.J., *The Apocalyptic imagination: An Introduction to Jewish Apocalyptic Literature*, Cambridge 1984, Grand Rapids – Michigan 1998² (vö. a többi művét is ennek a szerzőnek); BETZ, H.D., „Zum Problem der religionsgeschichtlichen Verständnisse der Apokalyptik in Hellenismus und Urchristentum“, in: BETZ, H.D. (szerk.), *Hellenismus und Urchristentum*, Tübingen 1990, 52-72.

¹⁴ A források felhasználásakor konkordanciákat és szöveggyűjteményeket használtam, valamint CD-ROM kiadásokat, vö. *Concordance grecque des pseudépigraphes d'ancien Testament*, Corpus des Textes (szerk. DENIS, A.-M.), Louvain-la-Neuve 1987; *The Dead Sea scrolls concordance* (szerk. ABEGG, M.G.), Leiden 2003. A szöveggyűjtemények közül: *Jüdische Schriften aus hellenistisch-römischer Zeit* (szerk. KÜMMEL, W.G. – LICHTENBERGER, H. et al.), vol. I-VI, Gütersloh 1973-2002; *Die Qumran Essener: Die Texte vom Toten Meer* (szerk. MAIER, J.), Vol. I-III, München 1995, 1996; és „The Dead Sea Scrolls“ CD-ROM-kiadásban.

¹⁵ ENGBERG-PEDERSEN, T., (szerk.), *Paul in His Hellenistic Context*, Edinburgh 1994; Id. *Paul and the Stoics*, Edinburgh 2000; Id. (szerk.), *Paul Beyond the Judaism/Hellenism Divide*, Louisville 2001.

apokaliptikai kutatás eredményeit a páli szellemvilággal, hogy kitűnjenek a folytonosság és a különbözőség jelei. A görög ártalmatlan szellemi lényekből „átvedlett” negatív létezők bemutatása után a zsidó közteslények felé fordulunk, melyek a monoteizmus katalizátorának köszönhetően nem tudtak egyenértékű ellenpólussá emelkedni.

A görög népi vallásosságban a daimon-nal jelölt köztes lények már az ősi görög mitológiákban is jelen vannak, ezek elterjedése azonban a világ klasszikus hármas elosztásakor – ég-légkör-föld / istenek-közteslények-ember – jutnak nagyobb szerephez, amikor az ég és a föld közti teret népesítik be. Eredetileg ezek a közteslények semleges jellegűek voltak, főképpen az istenek megbízatásából hajtottak végre közvetítő szerepet.¹⁶ A klasszikus vallás fellazulásával és a népi vallásosság előretörésével a daimonok egyre több megszemélyesítő szerepet kaptak, és ezáltal nagyobb önnállóságra is szert tettek, amit hol jó, hol rossz célra használtak fel. Így válik a görög hitvilág Pál idejére egyre plauzibilisabbá és egyre több népi hiedelemmel telítettebbé.

Amint azt ez előző fejezetben láttuk, a zsidó vallásba nem tudott a dualizmus¹⁷ beférkőzni semmiféle kölső környe-

¹⁵ STOWERS, S.K., „Does Pauline Christianity Resemble a Hellenistic Philosophy?”, in ENGBERG-PEDERSEN, T. (szerk.), *Paul Beyond the Judaism/Hellenism Divide*, Louisville 2001, 81-102.

¹⁵ TRONIER, H., „The Corinthian Correspondence between Philosophical Idealism and Apocalypticism“, in ENGBERG-PEDERSEN, T. (szerk.), *Paul Beyond the Judaism/Hellenism Divide*, Louisville 2001, 165-196.

¹⁶ A daimon tevékenységének történeti áttekintése a lexikonokban található: FOERSTER, W., daimon, in *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament* (szerk. KITTEL, G. – FRIEDRICH, G.), Vol. I-X, Stuttgart 1933-1979, 1-21; RILEY, G.J., „Demon“, in *Dictionary of Deities and Demons in the Bible* (szerk. TOORN, van der K. – BECKING, B. – HORST, van der P.W.), Leiden 1995, 445-455.

¹⁷ A dualizmus kategorizálásához vö. BIANCH, U., „The Category of Dualism in the Historical Phenomenology of Religion“, *Temenos* 16 (1980) 15. A dualizmus további tipológiájával foglalkozik J. Frey a qumráni levelek-

zetbeli, vallási vagy kulturális hatások nyomására sem. Bármennyire is igyekeztek a szellemi létezők önállóságra szert tenni, nem tudtak JHWH-val egyenrangú létezési rangra emelkedni. Hozzá kell azonban tenni, hogy a közteslényekbe vetett hit kialakulása a zsidó hitvilágban elsősorban JHWH transzcendentalitásából magyarázható, akit semmiképpen sem lehetett összefüggésbe hozni a világban tapasztalható rosszal, a rossz létezésére azonban magyarázatot kellett találni. Ily módon tehát a zsidó vallásban a közteslények főként negatív erők, ellenséges szándékúak, sőt JHWH mindenhatóságával is szembe szálló transzcendentális entitások.

2. Pál mint saját korának gondolkodója a szellemi létezőkről

A páli kutatás soha sem korlátozódhat csupán meglévő leveleinek tanulmányozására, hiszen ezek csak egy nagyon keskeny betekintést engednek meg az ő gondolkodásmódjába. Leveleit a kor kulturális és vallási optikáján keresztül kell szemlélnünk, hogy a levelek mondanivalóját teljes értelmükben megérthessük. Pálnak a szellemi létezőkről alkotott tanítását is korának vallási – úgy a zsidó, mint a hellén hagyományok – szemszögéből kell tehát vizsgálnunk.¹⁸

Az ezredfordulóra tehető Pax Augusta¹⁹ (Kr. e. 31 és Kr. u. 68 között) az egész Földközi-tenger térségében egyfajta

ben, vö. FRYE, N., „Qumran and Iran“, in NEUSNER, J. (szerk.), *Christianity, Judaism and Other Greco-Roman Cults. Studies for Morton Smith at Sixty*, in SJLA 12, Leiden 1975, 3.167-174.

¹⁸ Egy teljes történelmi áttekintést kapunk Pál szellemvilágáról M. Dibelius valamint R. Schwindt műveiből: DIBELIUS, M., *Die Geisterwelt im Glauben des Paulus*, Göttingen 1909, SCHWINDT, R., *Das Weltbild des Epheserbriefes. Eine religionswissenschaftlich-exegetische Studie*, in WUNT 148, Tübingen 2002.

¹⁹ A történelmi tényezők áttekintésére ajánlom a következő műveket: MAGIE, D., *Roman Rule in Asia Minor*, Princeton 1950; SHERWIN-WHITE,

politikai megbékélést és kulturális stagnálást hozott magával. Több kutató arra a megállapításra jutott,²⁰ hogy a békés politikai viszonyokkal magyarázható az a tény, hogy a páli levelekben az amúgy igen csak intenzív életét élő szellemi létezők meglehetősen kevés szerephez jutnak. Ezt támasztja alá W. Carr szerint az a tény is, hogy a zsidó apokaliptikus irodalom csak a Kr. utáni '70-es évektől kezdődően kezd virágozni, amikor is a békés időszakot egyre több politikai intrikák zavarják meg.

C. E. Arnold és P. T. O'Brien cáfolja ezt az elképzelést, hiszen az egész Kis-Ázsia területén élő népcsoportok hiedelmeiben a szellemi létezők fontos szerepet játszottak.²¹ Kutatók egész csoportja vallja, hogy a páli levelekben éppen ezeknek a Kis-Ázsia-i hiedelmeknek a lecsapódásai figyelhetőek meg, amikor szellemi létezőkről olvashatunk. Természetesen Pál sem engedheti meg a szellemi létezők túlságos önállóságát, sőt még annyira sem, mint az a Kr. előtti századokra volt jellemző.

A legutóbbi évtizedekben napvilágra került számtalan papírusz-forma egyöntetűen igazolja a gazdag népi hiedelem elterjedését az első századi Kis-Ázsiában.²² A múlt század

A.N., *Roman Society and Roman Law in the New Testament*, Oxford 1963; és CARR, W., *Angels and Principalities. The background, meaning and development of the Pauline* hai archai kai hai exousiai, Cambridge 1981.

²⁰ Gondolok itt elsősorban W. Carr művére, vö. CARR, W., *Angels and Principalities*.

²¹ O'BRIEN, P.T., „Principalities and Powers. Opponents of the Church”, in CARSON, D.A. (szerk.), *Biblical Interpretation and the Church: Text and Context*, Devon 1984, 110-150; ARNOLD, C.E., *Powers of Darkness: Principalities and Powers in Paul's Letters*, Illinois 1992.

²² *Papyri graecae magicae: Die griechischen Zauberpapyri* (szerk. PREISENDANZ, K.), vol. I-II, Leipzig – Berlin, 1928, 1931; BETZ, H.D., *The Greek Magical Papyri in Translation Including the Demotic Spells*, Bd. I., Chicago 1986; KOESTER, H., *Ephesos. Metropolis of Asia, An Interdisciplinary Approach to its Archeology, Religion and Culture*, in HTS 41, Valley Forge 1995.

elején virágzó vallástörténeti iskola hatása abban mutatkozik meg ezen a téren (említésre méltó O. Everling, M. Dibelius és W. Grundmann neve), hogy szerzőik igyekeznek a szellemi létezők identitását demitologizálni. A páli levelekben is fellelhető „mitologikus” elemeket kiküszöbölték, és ezek nélkül vizsgálták a levelek tartalmát. Minthogy Pál maga is a hellén gondolkodásmódot követte, már ő is elkövetett egyfajta demitologizálást, amikor a zsidó szellemi lényekről a görög filozófia hatására absztrakt formában beszélt.

A fent említett mítosztalanítási elmélettel szemben W. Wink²³ egy másik alternatív utat nyit meg. A közteslények hatalmát induktív módszerrel közelíti meg, és párhuzamot vél felfedezni a politikai hatalmak és a közteslények hatalma között, majd arra a következtetésre jut, hogy a szellemi lények ellenséges hatalma a politikai hatalmak elharapózásával arányosan növekszik vagy csökken.

C. E Arnold²⁴ visszahelyezi Pált korának görög-római vallási és kulturális környezetébe és keresi a közös szókincset Pál és a hellén valamint a zsidó apokaliptikus irodalom között. Pál hozzáigazodott korának nem csak gondolkodásmódjához, de szókincskészletét is magáévá tette. Ilymódon egyfajta re-mitologizálási tendenciát fedezhetünk fel C.A. Arnold és követői munkáiban, amikor a páli leveleket a maguk teljes egészében, nem pedig a „mitologikus” szókincskészletüktől megfosztva tárgyalják.

További lépést jelentett a kutatás területén, amikor Ch. Forbes teljes mértékben legitimizálja – azaz pálinak nyilvánítja

²³ WINK, W., *Naming the Powers. The Language of Powers in the New Testament*, Philadelphia 1984.

²⁴ Főként a Kolosszei levél vizsgálata alapján követhető nyomon a szerző re-mitologizálási metódusa, vö. ARNOLD, C.E., *The Colossian Syncretism. The Interface Between Christianity and Folk Belief at Colossae*, in WUNT, 2. Reihe 77, Tübingen 1995.

– a közteslényekkel kapcsolatos szókincseket, ugyanis Pál nem tesz mást, mint saját korának terminológiájával kommunikál.²⁵

A re-mitologizálási iskola képviselői, olyanok mint P. Benoit, W. Carr, P. T. O'Brien, C. E. Arnold, W. Wink, Ch. Forbes valamint R. Schwindt egybehangzóan állítják, hogy Pál igenis hitt a közteslények létezésében. Pál tehát átvette hallgatóinak szókincskészletét, és innen elindulva vezette el hallgatóit a Jézus Krisztusba vetett hitre. Nem riad vissza tehát a közteslényekbe vetett népies hittől – úgy a zsidó monoteizmus, mint a feltámadt Krisztusba vetett hit ellenére sem –, ugyanis csak azáltal tudja hallgatóit megnyerni magának, ha előbb megtalálják a közös kiindulási pontot. A Feltámadottba vetett hitet csak úgy tudja elplántálni a pogány hallgatók szívébe, ha igazolja a Feltámadott mindenhatóságát még a közteslények fölött is. Ezt pedig csak úgy tudja elérni, ha ő maga is elfogadja hallgatóinak a közteslények létezésébe vetett hitét – vagy legalábbis úgy tesz mintha.

Ebben az összefüggésben nyitott marad a kérdés, valóban hitt Pál a közteslények létezésébe, vagy pusztán fikcióról beszélhetünk? Pusztá taktikáról van szó a hallgatósággal való közös hang megtalálása érdekében? Létezhetnek-e még közteslények Krisztus feltámadása után? A mai kutatás eredményeként állíthatjuk, hogy Pál – mint korának gondolkodója – hitt a közteslények létezésében, kérdés azonban, hol vonta meg a határt (emlékezzünk csak az 1Kor 8,4-ben említett bálványok tagadására). A hellén ember hitét átította az ég és a föld közötti légtérben lakó transzcendentális lényekbe vetett hit, mely hit Pált is magával ragadta. Ha valóban akart a hallgatóságával

²⁵ A páli levelekben található „*principalities and powers*” kifejezések tehát egyenesvonalú leszármazottai a korabeli hellén és zsidó hitvilág terminológiai szókészletének, vö. FORBES, CH., „Paul’s Principalities and Powers: Demythologizing Apocalyptic?”, *JSNT* 82 (2001) 61-88, és Id. „Pauline Demonology and/or Cosmology? Principalities, Powers and the Elements of the World in their Hellenistic Context”, *JSNT* 85 (2002) 51-73.

párbeszédet folytatni, akkor el kellett fogadnia tárgylópartnerének is a gondolkodásmódját, még akkor is, ha ez esetleg saját hitvilágával kevésbé volt összeegyeztethető. A zsidó abszolút monoteizmus és más transzcendentális létezők együttes létezése bizonyos értelemben összeegyeztethetetlen, hiszen JHWH mint abszolút Isten nem „tűrhetne” meg más hasonló létkategóriájú létezőket maga mellett.

Pál tehát erre a közteslényekbe vetett hitre támaszkodva hirdeti a Feltámadt Krisztust, aki éppen feltámadásával legyőz (Entmachtung) mindenféle transzcendentális létezőt, akik az ég és a föld között uralkodnak. Ezen a ponton meg kell ismételnünk tehát, hogy Pál hitt a közteslények létezésében, még akkor is ha ezek csupán Krisztus dicsőséges feltámadásának az árnyékában élhettek, de léteztek.

III. A közteslények befolyása az emberek életére a páli gondolkodás szerint

1. Ugyanazon létező különböző megnyilvánulási formában

A még mindig klasszikusnak számító M. Dibelius műve a páli szellemi létezőkről egy szisztematikus képet fest Pál gondolkodásmódjáról, nem szolgált azonban mélyebb ismereteket a közteslények identitásáról, nem végez diakronikus kutatást a témával kapcsolatosan. A re-mitologizálás nyomán indult el M. Schlier²⁶ is, aki azonban csak addig a felfedezésig jutott el, hogy a páli szellemi létezőket kifejező terminológiák mögött valójában egy és ugyanazon létező rejtezik, melynek különböző megjelenési formái vannak. W. Wink²⁷ tovább vizsgálva a páli levelek kijelentéseit a transzcendentális létezőkről

²⁶ SCHLIER, H., *Mächte und Gewalten im Neuen Testament*, in AnBib 3, Freiburg 1958², 15ss.

²⁷ WINK, W., *Naming the Powers. The Language of Powers in the New Testament*, 9.

arra a megállapításra jut, hogy tulajdonképpen a páli kifejezések egymással kicserélhetőek, mintegy szinonímái ugyanannak a létezőnek a kifejezésére.

Már a klasszikus népi vallásossággal keveredett görög filozófiában, de még inkább a fogság utáni zsidó apokaliptikus irodalomban felfedezhető az iráni vallások hatására beáramló dualisztikus világszemlélet térhódítása. Ezt az elméletet megtaláljuk már W. Bousset és M. Dibelius műveiben is,²⁸ akik azonban kevés jelentőséget tulajdonítanak a környező népek vallásosságának vizsgálatára. Adósok maradnak továbbá a dualisztikus szemlélet negatív pólusának részletesebb ismertetésével is.

A görög filozófiában a szellemi létezők inkább „közvetítő” szerepet kapnak az istenektől az emberek számára, majd csak a késő klasszikus korban hajtanak végre némi önkényesség révén időnkénti ártalmas cselekedeteket. A zsidó vallásban az abszolút monoteizmus következtében a szellemi lények csak „másodlagos” síkon mozoghatnak, de az iráni dualisztikus szemlélet importálása révén éppen ezek a közteslények jutnak a dualizmus negatív pólusára, majd innen támadják JHWH mindenhatóságát, különösképpen is pedig az emberek életére gyakorolnak ártalmas cselekedeteket.

2. Az ártalmas szellemi lények legyőzése Krisztus győzelme révén

Végül pedig arra a kérdésre kell választ keresnünk, milyen szerepük van a közteslényeknek a Krisztus-esemény után a páli gondolkodásban? Ugyancsak W. Carr műveiből megtudhatjuk, hogy a közteslényekre utaló személytelen kifejezések, mint pl. dynamis, exusia, thronoi, nem az univerzum

²⁸ BOUSSET, W. – GRESSMANN, H., *Die Religion des Judentums im spät-hellenistischen Zeitalter*, Berlin 1903, Tübingen 1926³; DIBELIUS, M., *Die Geisterwelt im Glauben des Paulus*, Göttingen 1909.

erői, amint az a zsidóságban is előfordul, hanem semleges státuszú személytelen létezők.²⁹

A kép akkor lesz teljes, ha a szellemi lények létezését Krisztus fényében szemléljük. Korábban már J. Y. Lee is bebizonyította, W. Carr pedig tovább fejlesztve a gondolatot kimutatta, hogy a közteslényeknek a Krisztus-esemény után is megmarad némi játékterük. A feltámadt Krisztus lefegyverezett mindenféle erőt (vö. Kol 2,15, Ef 1,15-23), de nem semmisítette meg őket.³⁰

Ez az ontológiai lefegyverezés tehát nem megsemmisítés, így viszont a szellemi lények továbbra is megőrzik a légtérüket az ég és a föld között. Tevékenységük abban nyilvánul meg, hogy az embereket kísértik, és ismét a rabszolgaság igájába hajtják, vagyis Isten ellen lázítanak, végsősoron pedig Isten szeretetétől szakítják el őket. Pál apostol a Krisztus-esemény révén hirdeti, hogy az ember képes ezeket a támadásokat kivédeni, hiszen a megigazulás éppen abban áll, hogy az ember a feltámadás révén, Krisztus kegyelmi adományából és saját erőfeszítése által képes ezeknek a szellemi létezőknek ellenállni.

Ez a megállapítás egyensvonalú kongruenciában van azzal a tényszerűséggel, hogy ezek a közteslények ugyanazon megjelenési formában jelentkeznek a páli levelekben, mint a korabeli apokaliptikus irodalomban. Ezt a leegyszerűsített gondolati formát azonban némi tartózkodással fogadjuk, hiszen az írásos dokumentumokból – bármennyire is kézenfekvőek a kijelentések – nem következtethetünk kategorikus fenomenológiára. Jóllehet kimutathatóak közös vonások a páli levelek és az apokaliptikus iratok között, ám a két iratcsoportban szereplő közteslények között távolról sem lehetne egyenlőségjelet tenni. Továbbra is megválaszolatlan marad a kérdés arra vonatkozó-

²⁹ CARR, W., *Angels and Principalities*. 52ss.

³⁰ LEE, J.Y., „Interpreting the Demonic Powers in Pauline Thought”, *NT 12* (1970) 54-69.

lag, hogy a hellenista zsidóságból ismert JHWH transzcendentalitása következtében üresen maradt ég és föld közötti légheret benépesítik-e a közteslények a páli iratokban vagy sem? Milyen szerepet játszanak a történelmi adottságok a páli levelek gondolatvilágának kialakulásában, különösen is közteslényekre vonatkozólag? Döntő jelentőséggel bír e tekintetben a Krisztus-esemény, mely szerint Krisztus lefegyverez mindenemű égi hatalmasságot (Entmachtung), ám nem semmisíti meg őket (nem Vernichtung).

Összegezőképpen elmondhatjuk, hogy az ember egy kettős tapasztalattal rendelkezik a páli gondolkodásban a közteslényekkel szemben: egyrészt egy Krisztus-esemény előtti, másrészt egy az utáni tapasztalattal. Ebben a kontextusban számos kérdés merül fel az emberi szabadsággal kapcsolatosan az új ontológiai immáron „megváltott” státuszában, melynek köszönhetően elméletileg szabadnak érezheti magát a közteslények kényszerítő befolyásától, a tapasztalat azonban mást mutat. Pál tehát lényegileg elfogadja a közteslények létezését, még azok aktív tevékenységét is tollerálja, akik hol személyes létezőkként (egyesszámban Sátán, kollektív szerepben démonok), hol személytelen létezőkként jelennek meg (a világ elemei, hatalmak, uralmak). A kísértések a páli levelekben nem csak egy konkrét – esetleg személyes – egyéntől eredhetnek, hanem származhatnak kollektív megjelenési formában tevékenykedő közteslényektől, vagy akár személytelen – eredetüket tekintve ismeretlen – erőktől is, akiknek valódi kilétük homályban marad. A közteslényekre jellemző viselkedésformák tehát lehetnek akár aktív lénytől származóak, akár személytelen passzív eredetűek, vagy burkolózhatnak teljes mértékben a titokzatosság köntösébe. Ez a megjegyzés arra a megállapításra enged következtetni, hogy a páli gondolatvilágban az embereket érintő természetfölöttinek tűnő támadások nem feltétlenül és kizárólagosan köthetőek össze a közteslényekkel. Amint a görög filozófusok nem azonosítják az

embereket érintő impulzusok eredetét a daimonokkal, ugyanúgy Pál is nyitva hagyja kérdést, kik is valójában ezen támadások eredetszerzői.

IV. Köztelénybeli hiedelem a digitalizált világban

Ahhoz, hogy a korunkbeli emberek a világképét a maga részleteiben is megismerhessük, egy mélyebb társadalomtudományi elemzést igényelne, maradunk tehát csak a pusztán teológiai vonatkozásoknál. A 20–21. századi társadalom fiziológiája talán a médiavilág különböző kivetítőin tükröződik a leghűebben. Az audio-vizuális társadalom kommunikációs eszköze már nem annyira a verbális kommunikáció, sokkal hatékonyabb manapság a digitális információhordozó, mely képekkel és hangeffektusokkal juttatja el üzenetét a címzettekhez.³¹ Nem véletlen az sem, hogy éppen ebben a digitalizált – úgymond – szórakoztatóiparban éledtek újra azok a népi hiedelemformák, melyeket éppen a felvilágosult 19–20. századi tudományos körök akartak minden áron kiírtani a köztudatból. A szellemvilág megszemélyesített létezői kezdenek újra teret hódítani nem csak a társadalom peremére szorultak hiedelmeiben, hanem a társadalomformáló körökben is. Ahol már nem verbális kommunikáció történik, ott már nem számottevő a racionális érvelés, megelégszenek a kép és kép-zeletbeli kommunikációval is.

Az utca emberével beszélgetésbe elegyedve léptenyomon találkozunk olyan kijelentésekkel, melyek az audio-

³¹ Mondhatni társadalmelemző cikket olvashatunk Roska Tamás kutatóprofesszor tollából, aki az információtengerben megfeneklett társadalom visszasságait fedi fel. Sok esetben a high-tech csomagolásában élénk tárulkozó információs tartalom nem is a valóságot tükrözi, vagy legalábbis nem annak reális valóságában, vö. ROSKA, T., „Információs és dezinformációs társadalom”, *Távlatok* 58 (2002) 595-603.

vizuális tapasztalatokon túli létezőkbe vetett hitről árulkodnak. Képtelenség ezt egy egységes csoportosításba belekényszeríteni, hiszen meglehetősen non-formális alakzatúak ezek a létezők. Ennek a misztikával is keveredett újkori hiedelemnek a vonatkoztatási pontja már nem egyértelműen a zsidó-kereszténységéből megismert monoteista hierarchia, hanem sokkal inkább egy pluralista szemléletmód, mely éppenséggel politeistának sem mondható. Úgy fogalmazhatnánk inkább, hogy a klasszikus görög tripartitális világból ismert, a légtérben honos közteslények valamilyen értelemben mára úgymond modernizálódtak, és az újkori digitalizált technikánk segítségével asszociálódtak a modern ember képzeletvilágához. A vallásosságából „hátramaradt” angyal-hit találkozik itt a modern korban kialakult természetfölötti létezőkbe vetett hittel. A következőkben ezek megjelenési formáit vizsgáljuk, melyek a köztudatban élnek.

1. Kitekintő a 20. századi filmvilág közteslényeire

Az emberi lélekben lejátszódó magatartásformákat a leghitelesebben mintha a filmvilág adná vissza, olyan vágyálmokat tükrözve, melyek az ember lelkének legmélyebb zugaiban rejlő kívánalmak formáiban jelentkeznek. A múlt század elején, tulajdonképpen a filmtörténet bölcsőbeli korszakában nehezen volt kivehető egy célirányosság, majd lassan-lassan kezdett a plazmatikus állapotból egyre kiismerhetőbb alakot ölteni. Megint csak eltekintek a filmtörténet részleges bemutatásától, és főleg a legutóbbi két evtized termékeiből válogatok, amelyből kivehető a természetfölötti létezőkről alkotott fantázia fizioiógiája.

Bár az emberben mindvégig ott lappangott a „mindenhatóság” utáni vágyakozás, az alkotói szabadosságba tévedt ember feszélyezetlenül bátorkodik kimondani mindent, ami elméjében verbálisan vagy még csak képszerűleg megfogalmazódik. Mindenhatóságra törekvő hajlama elsősorban abban

mutatkozik meg, hogy olyan képességekkel ruházza fel magát, melyekkel természetes körülmények között – pontosan emberi adottságából adódóan – nem rendelkezhet.

Témánk kapcsán figyelemreméltó a B. Reeves és C. Nass közös munkája nyomán megjelent mű,³² melyben a média-egyenlet sajátos alapjait taglalják. Az egyenlet szerint – *média = való világ* – az emberek többsége a médiaeszközöket, mint a televízió, számítógép és egyéb digitális üzenethordozók, úgy kezeli, mintha élőlények lennének. Innen már csak egy lépés, hogy a média-fogyasztó ne csak az üzenethordozót kezelje valóságos lényként, hanem mindazt, ami benne megjelenik. A médiaegyenlet szerint tehát a médiában megjelenítésre kerülő szellemi létezők (a mi esetünkben a közteslények) a köztudatban akár valóságosak is lehetnek.³³ A *circus viciosus* csapdájával találjuk itt szemben magunkat, hiszen a médiában megjelenő a legendák képzeletvilágából átvett közteslény-motívumok a köztudatban már akár valóságos lények formájában jelenhetnek meg. Íme néhány példa erre vonatkozólag.

a) Szuperhősök – a jó harcosai

A csúcstechnológia korszakában az ember az általa kifejlesztett technikai eszközökkel úgymond megnövelte képességeit, meghosszabbította karjait, megtöbbszörözte úgy szellemi, mint fizikai erejét. A '80-as évek sci-fi vagy éppen sággal akciófilmjei olyan képességekkel ruházzák fel az

³² REEVES, B. – NASS, C., *The Media Equation: How People Treat Computers, Television, and New Media Like Real People and Places*, Cambridge University Press, New York 1996, 5f.

³³ Meglehetősen szkeptikus a média-egyenlet elmélettel szemben E. Griffin, aki az interperszonalitás szemszögéből vizsgálja az embernek a médiaeszközökhöz fűződő viszonyát. Szerinte semmi sem helyettesítheti két egymással kommunikáló alany között a perszónális jelleget, vö. GRIFF, E., *Bevezetés a kommunikációelméletbe*, (ford. SZIGETI, L.) Hill Companies 2000, Harmat 2003, 382-396.

embert, melyek segítségével óriáshüllőkkel harcolhatnak, vagy külső eszközök birtokában természeti adottságaikon túli teljesítményekre képesek. Mindezek mögött persze ez emberi teljesítőképesség megnövelése utáni vágyakozás rejlik.

A '90-es évekre a modern ember a realitásokon túli valóságra fókuszálta figyelmét, mely nem egészében bibliai megalapozottságú. Nem csak a keleti ezotrikával, vagy éppenséggel Távol Keleti misztikával kevert transzcendentális valósággal néz szembe az olvasó, hanem a művész egyéni kreativitásával is szembesül a nagyközönség a mozi vásznain. Amire korábban csak az intertestamentáris apokrif irodalom közteslényei voltak képesek, azokat a képességeket a 20. századi filmvilágban már az ember követeli ki magának. Amint az apokrif irodalomban csak a Jót képviselő közteslények győzhettek a Gonosz fölött, úgy ezt a győzelmet a filmekben már a szupereszközökkel felfegyverkezett és a természetén túli adottságokkal rendelkező ember is elérheti. A filmtörténetbeli első akciófilmek főhőse még emberekkel kellett megküzdjön, jóllehet mindig többszörös túlerővel szemben, ami normális körülmények között megvalósíthatatlan lenne. A Jó és a Rossz küzdelme tehát a földön, földi körülmények között, emberi szereplők révén zajlott, egyetlen természetfelettsége rendkívüli erőmegnyilvánulásában rejlett.

b) A science fiction képzeletvilága

Forradalmasította a filmvilágot a Csillagok Háborúja című klasszis, mely mintegy kiszélesítette a világot, és a földi életen túli életformák létezésének lehetőségét viszi bele a köztudatba. Az intergalaktikus háborúban újratereztődnek a klasszikus mitológiai elemek, de egészen új megjelenési formában, mondhatni gépiesített kivitelezésben. Bár megjelenési formáikban kevés hasonlóság mutatható ki a bibliai apokrifek és a modern sci-fi szereplői között, vallásfenomenológiailag azonban mindkét csoport ugyanazon közteslények kategóriába

tartozik. A sci-fi úrlényeire is jellemzőek a bibliai apokaliptikából ismert természetfölötti adottságok, melyeket hol jó, hol rossz célzattal használnak egymás, vagy az emberek javára vagy kárára. Elmondható tehát, hogy a 20. századi sci-fi szereplői nem mások, mint a bibliai időkből ismert közteslények modern kivitelezésben.

c) A valóság megosztása

A világ kiszélesítésében még messzebb mentek azok a filmdarabok, melyek magát a világot is megtöbbszörözték, sugallva, hogy több világ is létezhet. A többszöri világnak több lakója is lehet, tehát a közteslények létezési valószínűsége is tovább hatványozódik. A sci-fi a legmodernebb csúcstechnológiával osztotta meg „dia-bolikusan” a világot, Isten teremtett világát.

A létezés megtöbbszörözésének ellentétje éppen a létezés tagadása, vagy legalábbis szimuláris szintre való csökkentése. Az ember elméleti kételkedésének a filmvásznon nyomon követhető leglátványosabb változata a Mátrix-trilógia, mely szerint a világ nem más mint egy számítógép által generált virtuális valóságprogram egy mesterséges intelligencia irányítása alatt, melyben az emberek folyamatos érzécsalódásban élnek. A Mátrix tulajdonképpen megtörte a valóságot – kérdeztet, kételkedésbe taszít, olyat sugall, amit nem lehet megcáfolni.

d) A mesemotívumok visszatérése

A sci-fiből örökölt párhuzamos világok digitalis „megteremtése” mellett az újjáéledő mesemotívumok meghonosulása talán a legnagyobb ironia a 21. századi tudományosság számára. A tudományos precizitás csúcsmóját éri, az élet és a világ keletkezésének előszobájába értünk, mégis a hétköznapi ember újból a mesék világába vágyakozik. A Gyűrűk Ura film

nézője a story folyamán egy színes, para-reális világba léphet be, ahol az unalmas reális világból ismert ember-élet színe-
sebbé válik, tarka jellemvonású, megjelenési formájú lények lépnek színre, akik a legtermészetesebb szimbiózisban élnek az emberrel. Még egy fejlődési lépéssel előbbre vagyunk a köztes-
lények kutatásának kapcsán, hiszen ebben a para-világban fellépő szereplők hol emberformájú, emberi alakot öltő lények, hol animális létezők, tulajdonképpen nem egészen beazonosítható – humanoid – a megjelenési formájuk. Mindegyikük befér a közteslények kategóriájába.

Bár a film cselekménye a mese klasszikus szabályai szerint bonyolódik, a jó és a rossz közti átjárhatóság előtérbe helyezésével az eredeti történet újabb, izgalmas dimenziót kap. A történetben a szereplők identitása nem köthető össze a Jó vagy a Rossz megtestesítőivel, mert úgy a pozitív, mint a negatív szereplők felvehetnek akár jó, akár rossz tulajdonságokat, mintha éppenséggel a Jót és a Rosszat, mint olyanokat akarnák összekeverni.

e) Mentalisták

Az utóbbi években főleg televíziós show-műsorokban napvilágot látott az átlagosnál nagyobb mentális képességekkel rendelkező személyek bemutatása. A mentalisták néven közismertté vált szereplők – saját állításuk szerint – akarati erővel érnek el olyan dolgokat, amikre a hétköznapi ember nem képes. Akarva-akaratlanul is idekíváncozik a teremtéstörténetből ismert isteni akarati-teremtői tevékenység, mely a Biblia tanúsága szerint Isten kizárólagos cselekvési formája. Még annyire nem kifejtett ez az irányzat, hogy érdemleges elemzésbe lehessen bocsátkozni róla, ám annyi máris kitűnik belőle, hogy az ember szuper-képesség utáni vagyakozásának egy újabb formájával találkozhatunk. Itt már megint nincs szükség a közteslényekre, mert az ember újból magához kívánja ragadni a természetfeletti képességeket.

2. A Jó és a Rossz harcának megjelenítése

A filmipar eddig olyan történeteket vitt vászonra, melyek a fizikai világban játszódó eseményeket jelenítették meg, melyeknek témája legtöbb esetben a jó és a rossz harca. Az utóbbi 20 évben azonban ezek a harcok már nem a látható-tapasztalható világban zajlanak, hanem egy másik létrendben, vagy éppenséggel egy para-reális világban. Már a bibliai időkből ismert apokrif irodalom is ismert egyfajta belső harcot a Jó és a Rossz között, mely az ember belsejében zajlott. A Qumrani iratok a világosság és a sötétség fiainak harcát itt a földön filmesíti meg, melynek végső befejeződése az apokaliptikus végidőben lesz. A Róm 7 szerint is mintha az ember csak egy marionette lenne egy nála magasabbrendű létező kezében.

A filmipar azt jeleníti meg, amit a kortárs ember saját életében tapasztal, csak ez egészet egy kicsit a fantázia világába kitolva. Valójában az ember maga a rendező és a szereplő ugyanabban a színházi felvonásban. A szereplők azonban sokszor áthágják a rendező forgatókönyvét. Ismerős a szerep, de a szereplő nem azt követi. Mintha Pál Rómaiakhoz írt levelének sorai csendülnének fel: *„nem azt teszem, amit szeretnék, a jót, hanem, amit gyűlölök, a rosszat”* (Róm 7,15).

Összefoglaló

A klasszikus görög filozófiából megismert tripartitális világkép még ha különböző megjelenési formákban is, de szemmel láthatóan végigvonult az elmúlt két évezred korszakai fölött. Nem túlzás tehát azt állítani, hogy ez a világkép – jóllehet egy egészen árnyalt formában is – de napjainkban is fel-fellelhető. Az ember természetfölötti dolgok iránti érdeklődése – sokak nézetével ellentétesen – nem múltott ki sem az ősközösségek letűnével, sem a középkor elmúltával, sem pedig 19. századi racionalizmus előretörésével, de még a 20.

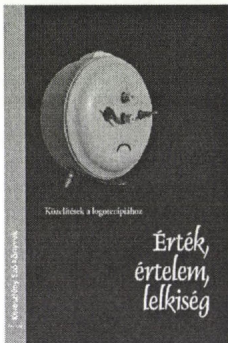
századi tudományok robbanásszerű fejlődésének ellenére sem. A felvilágosult racionalizmus tűzzel-vassal égetett mindent, amit az akkori ratio nem volt képes felfogni – megfélemeztek azonban arról, hogy ami empirikusan nem tapasztalható, az nem jelenti azt, hogy nem is létezhet. Érdekes megfigyelés az is, hogy bármennyire is üldözte a racionalizmus a természetfeletti világban létező lényekbe vetett hitet, ez mindvégig ott élt párhuzamosan az emberek hitvilágában.

Téves kezdeményezés volt tehát a vallástörténeti iskola részéről ilyen értelemben a páli levelek demitologizálása, hiszen „*a hatalmasságok és fejedelemségek, valamint a gonoszságnak az ég magasságaiban levő szellemei*” (Ef és Kol megfogalmazásai) nem csak a Pál korabeli környező kultúrákban szerepeltek, hanem századokon át különösen a népi hiedelmekben mindmáig tovább éltek. Külön kutatást érdemelne annak történeti feltérképezése, hogy az elmúlt századokban milyen megnyilvánulási formái voltak ennek a néphiedelmnek. Emlékezzünk csak a középkor gazdag képvilágára, amikor a fantázia határtalan alkotása révén a szellemi létezők egész hadserege vonult fel, és az emberi élet legrejtettebb zugait is áthatotta.

A páli levelek tükrében megismert népi hiedelmek írásos lecsapódásai csak egy nagyon keskeny réteget ismertettek meg velünk, milyen gazdag fantáziaanyaggal rendelkeztek a korabeli vallásos csoportosulások. Az Efezusi és a Kolosszei levél szolgáltatta ebben a témában bőséges információt, felvillantva olyan konkrét hiedelemformákat, melyek egyértelmű felismerhető természetfölötti „szereplőket” állítanak az olvasók elé.

Összegezőképpen a páli levelekből a következő közteslény-formákkal találkozhatunk: „gonosz lélek, démon, kísértő, fejedelmeségek és hatalmasságok, erő és uralom, levegőben uralkodó fejedelmeségek, sötétség világának kormányzói, a gonoszságnak az ég magasságaiban levő szellemei, tró-

nusok és uralmak.” Ez a széles palettájú szókészlet kifejez úgy személyes mint személytelen létezőket, akiknek közös jellemvonásuk, hogy mindegyik a természetes földi, immanens kereteken kívüli létezőket jelöli. A páli levelek címzettjei tehát a klasszikus görög tripartitális világnézettel rendelkeztek, amelyben az isteneknek, a közteslényeknek és az embereknek egymástól jól elkülönített életterük volt. Az átjárás már akkor is csak egyirányú volt, azaz az istenek és a közteslények észrevétlenül beléphettek az emberi szférába, és ott kényük-kedvük szerint fejthették ki áldásos vagy éppenséggel ártalmas tevékenységüket.

Bodó Márta (szerk.): Érték, értelem, lelkeség. Közéltések a logoterápiához. Keresztény Szó Könyvek 3. Verbum, Kolozsvár 2009

Viktor Frankl személyisége és munkássága mérföldkő a 20. századi pszichológiában, az általa kidolgozott irányzat, a logoterápia az élet értelmességébe vetett hitét fejezi ki. A kötet Viktor Franklól és Viktor Franklról szóló írásokat gyűjt egybe, a tanulmányok erdélyi vagy Erdéllyel kapcsolatban levő szerzőktől (Zsócs Ottó, Szócs E. László, Vik János, Visky Béla, Homa Ildikó) származnak és Frankl munkásságát, a logoterápiai irányzatot, a logoterápia keresztény felhasználásának néhány módját mutatja meg.

146 oldal, puhafedeles, A5

Ára: 15 lej